

Використання мемуарної спадщини генерала О.П.Грекова для вивчення історії українських армій 1917-1921 рр. (за матеріалами фондів Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка»)

ПАНАС Наталія Богданівна

Бібліотекар НТБ Національного університету «Львівська
політехніка»

e-mail: panas_n@i.ua

Анотація

У статті розглянуто та проаналізовано ті фрагменти з мемуарної літератури генерала Грекова О.П., що стосуються діяльності військового апарату часів національно-визвольних змагань 1917-1921рр. Наголошено на особливій цінності цих матеріалів, вказано на необхідність детальнішого дослідження спогадів генерала.

Ключові слова: *мемуари, військо, Директорія, Гетьманат, Центральна Рада.*

Abstract

The article «Usage the memoir heritage of General O.P.Hrekov for studying the history of Ukrainian armies of 1917-1921 (based on the materials of funds of the Scientific and technical library of Lviv State Polytechnic University)» by N. Panas reviewed and analyzed these fragments of memoirs of General Hrekiv O.P, concerning the activities of the military apparatus during the national liberation struggle of 1917 - 1921. Emphasized the special value of these materials indicated the need for more detailed study of general memories.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні
проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Keywords: *memoirs, army, Directory, Get'manat, Central Advice.*

Важливим фактором всебічного та максимально об'єктивного вивчення історії є дослідження ролі особистостей, які брали активну участь в історичних подіях, з'ясування їх вчинків, розуміння логіки дій, поглядів і психології.

Переважає більшість провідних діячів Української революції залишили спогади, щоденники, синтетичні праці історико-мемуарного характеру. До цього їх спонукала потреба осмислити причини невдач державотворчих проєктів, пояснити свої позиції, дати оцінку іншим політичним силам і діям, врешті здійснити історичну фіксацію подій, учасниками яких були самі.

Одним із таких видатних військово-політичних діячів початку ХХ століття в Україні, який залишив по собі чималу мемуарну спадщину, був міністр військових справ УНР – генерал Олександр Греков. Відомий як організатор Сердюцьких дивізій, далі - помічник міністра військових справ УНР, він став головнокомандувачем польовими арміями УНР, згодом, у грудні 1918 — січні 1919 р. за дорученням Директорії проводив переговори з французьким командуванням. Вагомою є участь генерала Грекова на чолі Української Галицької Армії в організації Чортківської офензиви, у втіленні в життя ідеї соборної Української держави. Доля цього військового діяча відбила в собі всю неоднозначність і трагічність розвитку тогочасного українського руху, суперечності в розумінні майбутнього України, притаманні нашим політикам періоду визвольної боротьби. Ці суперечності й сьогодні недостатньо усвідомлені суспільством, не на всі запитання того часу ми маємо відповіді. Тому ретельний аналіз спогадової літератури генерала стане ще одним кроком на шляху до нашого розуміння причин, які перешкодили українцям побудувати власну державу.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Метою цієї праці є спроба вивчити та проаналізувати ту частину мемуарної спадщини генерала О.П.Грекова, що присвячена висвітленню питань функціонування військових угруповань періоду національно-визвольного руху 1917-1921рр.

Сучасна військова література презентує нам ряд фрагментарних досліджень про Грекова, які стисло описують окремі аспекти діяльності генерала. Та практично поза увагою дослідників залишився той розлогий масив спогадів, що залишив по собі Олександр Петрович. Дотепер маємо лише одну вагому працю історика Тинченка Я. [16] Цей автор, на основі опрацювання та узагальнення комплексу першоджерел, досить докладно (порівняно з попередниками) висвітлив складний життєвий шлях й військову діяльність О.Грекова, а головне – видрукував у контексті означеної теми важливі документи кримінально-слідчої справи генерала з архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ й власне його біографічні спогади, які обіймають добу Української революції та гулагівську "одісею" [5, с.105;17].

Олександр Петрович залишив свої маловідомі в Україні «Спогади», які він писав у різні часи свого емігрантського життя. Один із фрагментів цих спогадів під назвою «Весна 1918 року в Україні» побачив світ у 1964 р. в 11-му номері часопису «За Державність», що вийшов друком у Торонто [1]. Інші частини спогадів були опубліковані російською мовою в 1965–1966 рр. у білоемігрантському виданні «Вестник Первоходника», що виходив у Лос-Анджелесі. Це розділи «На Украине в 1917 году» (№ 44), «Переговоры украинской Директории с французским командованием в Одессе в 1919 году» (№ 45–48), «Петлюровщина» (№ 51–52), «Восемь лет ссылки в Советском Союзе» (№ 59–60) [2-4, 8]. «Вестник Первоходника» друкувався на шапірографі тиражем всього 100–300 примірників. Навіть у спеціалізованих російських бібліотеках (Державна історична у Москві) зберігається далеко не повний комплект

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

«Вестника». В Україні його взагалі немає. Всі номери «Вісника» були зібрані тільки у російського історика О.І.Дерябіна [5, с.105].

Так частина спогадів генерала під назвою «На Украине в 1917 году» містить чималий фактичний матеріал про початки національно-визвольного руху, зокрема про налагодження стосунків між тогочасним секретарем військових справ С.В.Петлюрою та українізованими частинами фронту та їх радами. Питання українізації та деукраїнізації 6-го армійського корпусу заслуговує особливої уваги. В серпні 1917р. Олександр Петрович опинився на чолі штабу цього корпусу, командиром якого був його давній добрий наставник генерал-лейтенант Нотбек. Коли у вересні 1917 р. новопризначений генерал приїхав у штаб 6-го корпусу, ситуація на місцях виглядала дуже складною. Вже перед ним корпус було проголошено українізованим. Так вирішило керівництво Південно-Західного фронту з метою хоч якось зміцнити свої позиції. Проте приїзд Грекова збігся зі зміною політики Ставки, яка вирішила призупинити процес українізації й 6-й корпус проголосила деукраїнізованим. У підрозділі стався поділ на незадоволених цим актом і його прибічників [5, с.106]. Останніх, зрозуміло, підтримували російські комітети, у яких домінували більшовики. Гострота взаємин між ними чимдалі загострювалася: «В момент мого прибуття шла как раз чрезвычайно обострившаяся борьба между корпусной радой и комитетом. Последний на основании приказа о дезукраинизации пропагандировал в частях роспуск рад и сдачу всего имущества в руки неукраинских элементов. Рады, опираясь на приказ Петлюры, отстаивали свое фактическое положение и даже требовали уничтожения комитетов, как представителей меньшинства, и передачи неукраинских остатков частей корпуса в украинские руки для окончательной украинизации.» [2, с.6]. Навіть особисті спроби генерала Нотбека примирити ворогуючих ніяких позитивних результатів не давали. Персонально ж заслугою Олександра Петровича в цьому

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

випадку стало те, що він, відповідаючи за порядок у корпусі, зумів переконати вище армійське керівництво скасувати попереднє рішення для встановлення рівноваги й підрозділ залишився українським. Водночас, знаходячись поміж "двох вогнів", Греков аж ніяк не міг вдовольнити своєю позицією обидві сторони [5, с.108].

Трохи згодом генерал Нотбек, отримавши у командування 1-шу армію запропонував Грекову посаду квартирмейстера і той погодився. Тим часом відбувся більшовицький переворот і 1-ша армія стояла в самому серці більшовизму – на Двінському фронті [2, с.8]. За даним йому дорученням генерал виїхав до військового секретаріату, де був перенаправлений до полковника Скрипчинського. Він повідомив Олександрю Петровичу, що у нього щойно була депутація від шостого корпусу, яка доручила йому передати Петлюрі, що українці 6-го корпусу категорично вимагають від свого військового міністра залишити генерала Грекова на українській службі. Депутація була відправлена у Київ негайно по від'їзді військовика з корпусу і він про це нічого не знав [2, с.9]. Офіційно ж запрошення продовжити "українську" службу він отримав від С.Петлюри.

Ці матеріали спогадів свідчать, по-перше, про те, що Олександр Петрович на той момент мав серед солдатів неабияку популярність, причому серед їх "української частини"; по-друге, його цінувало керівництво як чудового організатора й спеціаліста з військової справи; по-третє, деякі попередні дещо негативні характеристики, що містилися у спогадах його однополчан, мають яскраво виражене особисте забарвлення.

Інформація ж про бажання представників 6-го корпусу його приємно вразила до глибини душі, припинила його коливання й спонукала остаточно перейти на "українську службу".

Такі події є знаковими для російського офіцера, хоч і українця за походженням, оскільки українська національна ідея була ворожою переважній більшості російських військовиків.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Окрім того, російських військовиків, що перейшли на службу до українських армій з підозрою сприймало вище військове керівництво України.

Цікавою також була доля Другої Сердюцької дивізії. Вона почала формуватися під керівництвом генерала Грекова тільки на початку грудня 1917 р. Першими до неї увійшли кадри Республіканського полку підполковника П. Болбочана. Цей полк був сформований з українців 5-го армійського корпусу. У корпусі виникла сутичка між збільшовиченими солдатами та республіканцями. Вона призвела до розпорошення полку. Тільки невеличка кількість республіканців прибула до Києва, де й увійшла до 2-ої Сердюцької дивізії [16, с.372]. Однак Греков дає негативну оцінку частині республіканців: «На территории страны украинских республиканских войск не было, не считая кучек готовых на все дезертиров и авантюристов, составивших киевскую гвардию ЦР, так называемую —Сердюцкую дивизию?» [4, с.16]. Далі наводить деякі факти, що суперечать офіційній версії: «Эта —Сердюцкая дивизия» прославилась в последующие осенние и зимние месяцы феноменальной трусостью и грабительско-разбойничьими подвигами и была расформирована приказом командующего войсками киевского округа Шинкаря в конце 1917 года» [4, с.16]. Хоча є дані, що свідчать про те, що це військове формування жодного разу не відмовилось брати участь у роззброєнні прихильників більшовиків. Незабаром до Сердюцьких підрозділів зголосила свою приналежність і 9-а армійська кінна дивізія, що стала зватись 3-ю Сердюцькою [18].

Як відомо, стосунки військовика з Симоном Петлюрою були не ідеальними. Маємо чимало критичних думок генерала про військовий хист та спроможність керування державою Головного Отамана Армії УНР. Йому генерал Греков присвятив цілий розділ своїх спогадів під назвою «Петлюрівщина». У ньому автор звинувачує військовика, вказуючи, що Петлюра був

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

воєнним дилетантом, якому були притаманні партійність та фаворитизм в роботі: «... личного персонала было везде масса, но боязнь русской тенденции, столь характерная для Петлюры того времени — более партийного деятеля, чем строителя государства — везде поместила лишь партийную молодежь. Колоссальный ежедневный наплыв специалистов всех родов войск и военной техники безжалостно браковался. Предпочитали стажу знания и опыта стаж партийной благонадежности. А этим оттолкнули массу людей дела, которых потом получить для работы на Украине уже не удалось. Отсутствие военной подготовки и всякого фундамента для государственной работы у самого военного министра не дало никакой путеводной линии, никакого творческого плана» [3, с.8]. Греков вважає, що Петлюра просто прогавив колосальні можливості, не зумівши вчасно і, головне, правильно ними скористатись: «несмотря на патриотический порыв в народе, использовав который, можно было создать новые войска; несмотря на грандиознейшие склады бывших русских фронтов, обогатившие потом немцев (большевики даже не смогли их расхитить, так они были велики), — старые части были доведены до разложения, новые не сформированы, а те слабые формирования, которые удалось начать, были без пушек, без винтовок, без снаряжения и одежды. Был военный министр, но не было ни министерства, ни войска, ни военного хозяйства; была лишь правоверная партийная политика, надежда на магические силы, которые сами собой должны были все создать по-новому, и хаотичная работа без плана и системы» [3, с.9].

Коли загроза просування більшовизму на територію України стає дедалі очевиднішою, Головний отаман Армії УНР у січні-лютому 1918 р. формує Гайдамацький Кіш Слобідської України [9, с.8]. За офіційною версією ця військова одиниця відзначилася у зимових боях 1918 року під час оборони Києва від військ більшовиків [11, с.523]. Греков же вказує, що: «Обстановка была такая, которая давала возможность сделать

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

серьезное дело, и срок был для этого хоть и небольшой, но все же около месяца. Когда в январе этот так называемый —кш” Петлюры выступил на практическую работу, то оказался совершенно небоеспособным, а руководство его боевыми операциями — неумелым и неустойчивым. Большевики легко отбили гайдамаков Петлюры и прогнали их далеко за Киев» [3, с.9].

У своїх мемуарах генерал О. Греков подає також багато інформації, що стосується планів організації гетьманської армії, роботи відділів її міністерства [4, с.16]. Загальновідомо, що в своїх "Спогадах" гетьман П. Скоропадський негативно характеризує генерала. [15] Однак краще ознайомлення з біографією Олександра Петровича, залучення додаткових історичних джерел, у тому числі й матеріалів його допитів у Лук'янівській в'язниці 21-22 вересня 1948 р. слідчими НКВС свідчать, що причиною негативної оцінки були не фахова підготовка і моральні цінності генерала, а розбіжності в політичних поглядах О. Грекова з гетьманом [6, с.94]. Заслугове на увагу опис участі генерала О. Грекова в офіцерському союзі "Батьківщина", який об'єднував патріотично налаштованих офіцерів Української армії, що виступали проти Скоропадського [6, с.97].

У мемуарах маємо ще чимало свідчень, базуючись на яких, і, підкріпивши які іншими історичними джерелами, можна дослідити головні етапи будівництва збройних сил України часів Центральної ради, Гетьманату та Директорії [14, с.131]. Зокрема у часи правління Центральної Ради генерал на прохання Михайла Грушевського проводив ліквідацію Київської військової округи, був начальником гарнізону, а потім — заступником військового міністра Жуківського. У своїх спогадах під назвою «Весна 1918 року на Україні» він наводить багато фактичних даних про перші кроки Військового міністерства, з теплом згадуючи весь його кадровий склад. З позицій військовика Греков характеризує

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

діяльність всього військового апарату, зазначає про колосальні масштаби роботи, що були здійснені: «Здоровий будівничий настрій захопив усіх і справа йшла з кожним днем виразно уперед. Вже можна було почати організацію кадрів 8-ми територіальних корпусів в усіх колишніх губерніях і кадрів окремої дивізії для Таврії ... всі центральні апарати міністерства були зорганізовані» [1, с.25].

За Берестейським договором від 9 лютого 1918 р., який врятував Україну від поглинення більшовицькою Росією, Центральна Рада повинна була виконувати певні статті господарського характеру [10, с.144]. Неспроможність виконувати в повному обсязі ті зобов'язання призвела до наростання суперечностей між Центральною Радою та австро-німецьким командуванням в Україні [13, с.49]. В той час генерал-полковник фон Ейхгорн був призначений командувачем німецьких окупаційних військ в Україні. Переважна більшість тогочасних українських політичних партій та державних органів негативно відреагували на діяльність цього військовика, зокрема йдеться про виданий ним наказ «Про негайний засів ланів» (від 6 квітня 1918 р.) [7, с.25]. Відомо, що Центральна Рада розцінила цей наказ як втручання у внутрішні справи держави. Конфлікт між Центральною Радою німецьким командуванням, спричинений наказами Ейхгорна, завершився державним переворотом і приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського [12, с.152].

Мемуари Грекова, навпаки, характеризують цього військового діяча з позитивної сторони. Генерал стверджує, що фельдмаршал Ейхгорн точно дотримувався пунктів Берестейського договору і ніколи не робив ніяких перешкод в організаційній роботі Військового міністерства [1, с.25]. За словами генерала, проблеми почалися тоді, коли вбили генерал-полковника фон Ейхгорна, а на його місце призначили генерала Гренера: «Майже на другий день по приїзді генерала Гренера до

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Києва був закликаний до німецького штабу начальник українського Генерального штабу, полковник Сливінський, з усіма документами щодо формування української армії. У короткому часі після того, незважаючи на наші доводи і протести, формування корпусів, яке вже почалося, було нам категорично заборонене. Проти Синьожупанної дивізії, що її організували самі німці з українських полоненх, почалася систематична акція розкладу зсередини» [1, с.26]. Згодом саме цій Сірожупанній дивізії було наказано виступити для проведення карних експедицій проти селян, вони протягом короткого часу порозбігалися так, що дивізія перестала існувати. Січових стрільців же поки що залишили в спокої як аванс австрійському штабові, бо всі вони колись були цісарські вояки. Правда, трохи пізніше така ж доля спіткала і ці військові формації. Військове майно, від якого залежало майбутнє України, оскільки наша держава ще не мала власних підприємств, пішло безперервною низкою потягів, актових колон і навіть возів на волах геть за межі України.

Можна багато написати про колосальну цінність для дослідників спогадової літератури генерала Грекова О.П. Адже вона є цінним документом для вивчення воєнної історії також тому, що на відміну від української мемуарної літератури, яка традиційно розглядала проблему Української революції 1917-1921 рр. у статичний спосіб, її автор підходить до справи стратегічно, з позицій динаміки та перспективи професійного військовика-генерала. Матеріали спогадів Олександра Петровича наочно демонструють, передусім, його воєнну ерудицію, політичну обізнаність, незаангажованість, вміння відійти від трафаретів у судженнях. Особливу цінність складає інформація про конкретні історичні постаті доби Директорії та Гетьманату. Поза увагою дослідників не повинні залишитися роздуми Грекова як блискучого військового спеціаліста, розважливого стратега, щирого патріота у душі щодо планів створення Української армії

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

з урахуванням геополітичного становища та місця збройних сил в системі Української держави.

Тому в вітчизняній мемуаристиці назріває потреба зібрати, упорядкувати і опублікувати краще з мемуарної спадщини генерала, дати чіткі, аргументовані коментарі, що додасть науковцям чимало інформації для дослідження національно-визвольного руху українців.

Поряд з тим мемуари, як відомо, несуть відбиток природного суб'єктивізму у сприйнятті багатьох явищ, епізодів і постатей, а відтак й потребують більш критичного підходу при використанні наявної у них інформації. Спогади генерала Грекова не виняток. Проте навіть у тих моментах, коли його позицію можна розцінювати неоднозначно, коли можна поставити під сумнів його правоту, не можна сумніватися у його щирому вболіванні за загальне добро українців та їх держави. Інтереси України були для нього визначальними у всіх діях і стремліннях.

Список використаних джерел:

1. Греків О. (Генерал-хорунжий) Весна 1918 року в Україні / О.Греків // За Державність: матеріали до історії війська українського. Зб. 10. – Торонто : Гомін України, 1964. – С. 23–26.
2. Греков А.П. На Украине в 1917 году / А. П. Греков // Вестник Первоходника. – Лос-Анжелес, 1965. – Ч.1. - С. 5-12.
3. Греков А.П. Петлюровщина / А. П. Греков // Вестник Первоходника. – Лос-Анжелес, 1965. - № 44. – С. 7-13.
4. Греков А. П. Переговоры украинской Директории с французским командованием в Одессе в 1919 году / А. П. Греков // Вестник Первоходника. – Лос-Анжелес, 1965. – № 45. – С. 14-21.
5. Пархоменко, В. А. Мемуари генерала О. Грекова як джерело з історії української революції 1917-1921 років / В. А. Пархоменко // Література та культура Полісся [Текст] : збірник наукових праць. Вип. 61: Проблеми літературознавства, історії та культури України з погляду сучасності / відп. ред. та упоряд. Г. В. Самойленко ; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. - С. 105-118.
6. ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 88-98.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

7. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році. – Харків : Видавництво Харківського університету, 1969. - 284 с.
8. Греков А.П. Восемь лет ссылки в Советском Союзе» / А. П. Греков // Вестник Первоходника. – Лос-Анжелес, 1965. – № 59. – С. 1-17.
9. Губа П. До проблем створення збройних сил України у період Центральної Ради / П.Губа // Історія України —2000. –№34. –С. 8-14.
10. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917-1923р.: [в 2т.]. Т.1.: Доба Центральної Ради / Д.І. Дорошенко. – Ужгород, 1923. – 437, XXI с.
11. Енциклопедія українознавства [Текст] : словарь. Словникова частина. Т. 2 / Наукове товариство ім. Шевченка ; Гол. ред. В. Кубійович; Заступник гол. ред. М. Глобенко. - Перевид. в Україні. - Львів : Молоде життя, 1993. - С. 401-800.
12. Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. / Г.Заставенко. - К.: Держполітвидав, 1959. - 154 с.
13. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. - К. : Укр. письменник, 1993. – 413 с.
14. . Панас Н. Б. Джерела до вивчення біографії генерала О.П. Грекова (період служби в українських арміях) / Н. Б. Панас // Держава та армія : [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Л. Є. Дещинський. - Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2011. - 276 с. : іл. - (Вісник Національного університету "Львів. політехніка" ; № 693). - С. 128-132.
15. Скоропадський П. Спогади, кінець 1917 - грудень 1918 рр. [Електронний ресурс].–Режим доступу: http://www.ereading.org.ua/bookreader.php/1002630/Skoropadskiy_Pavel_-Spogadi_1917_-_1918.html . – Назва з екрана. – Дата перегляду: 11 вересня 2012 року.
16. Тинченко Я. Генерал Олександр Греків : військова діяльність і доля / Я. Тинченко // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 2001. – № 2. – С. 343-416.
17. Тинченко Я. Останній бій генерала. Протоколи допитів О.Грекова / Я. Тинченко // Академія. – 1995. – № 2. – С.5-35.
18. Тинченко Ярослав. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918) [Електронний ресурс] / Тинченко Ярослав. – Режим доступу: http://vjsko.milua.org/Tinchenko-1UBV_2.html. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 11 вересня 2012 року.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна